

Dr. Darja Mihelič o razlagah zgodnje slovenske zgodovine

Mit o Valjhunu

Prešernov Krst pri Savici je v veliki meri mitologija, ki so jo nekritično povzeli številni Slovenci. Kako to, da prevladujejo miti tudi o naši daljni preteklosti, če je novodobna mitologija o »NOB« zaradi silne povojne indoktrinacije še lahko »razumljiva«? Zgodovinarica dr. Darja Mihelič je tako rekoč edina, ki piše o mitologiji o nasilnem (Prešernovem) Valjhunu. Samoumevno je, da smo jo prosili za pogovor o tej temi.

Filozof dr. Tine Hribar je v knjigi *Slovenski razkoli in slovenska sprava* veliko pozornosti posvetil pokristjanjevanju Slovencev in nasilnemu liku Valjhuna pri tem. Vi ste najprej v strokovni zgodovinski reviji *Zgodovina za vse*, pred kratkim pa krajše tudi v reviji *SLO* (št. 41) pisali, kako je nastal ta lik. Ste edina zgodovinarica, ki se je odzvala na to najnovejše pisanje o tej temi, kar je zgovorno.

Med sodobnimi slovenskimi zgodovinarji sem res tako rekoč edina, ki se intenzivneje poglobljam v polihistorska, zgodovinopisna dela prejšnjih stoletij in njihove razlage zgodnje slovenske zgodovine. To je bila že tema moje diplomске naloge *Karantanija v očeh zgodovinarjev od 15. do 18. stoletja*, ki sem jo pred pol stoletja, leta 1974, zagovarjala pri prof. Franu Zwitteru in zanjo prejela študentsko Prešernovo nagrado.

Prvi je o nasilnem pokristjanjevanju Slovencev pisal Valvasor, kar je imelo pomemben vpliv. Kaj je napisal in od kod je jemal podatke?

Moram vas popraviti. Prvi, ki je v svojo pripoved o zgodnji zgodovini Koroške vključil povsem izmišljene, srhljive prizore nasilja ob stikih poganov in kristjanov v vzhodnoalpskem prostoru, je bil koroški protestantski pridigar in zgodovinar Michael Gothard Christalnick (umrl leta 1595). Njegovo delo je ostalo v rokopisu, ki ga je leta 1612 le malo spremenjenega z naslovom *Annales Carinthiae* pod svojim imenom objavil znani jezikoslovec in zgodovinar Hieronymus Megiser. Valvasorja je sočna, srhljivo privlačna pripoved v omenjenem delu pritegnila in jo je čez tri četrt stoletja (1689) nekritično, skoraj dobesedno povzel v svoji monumentalni *Slavi Vojvodine Kranjske*.

Kaj je vodilo Prešerna, da je s *Krstom* ustvaril tako odmeven mit?

Prešeren je pobude, motive in kuliso za svoje stvaritve večkrat našel v zgodovini. Bil je slovenski rodoljub, privržen slovanstvu in zagovornik prvinskih elementov, lastnih slovenskim prednikom. V njihovem nekdanjem poganstvu je videl vrednoto. Spremljal je zgodovinsko literaturo in odlično poznal Valvasorjevo *Slavo*, ki je sodila v histo-

riografski vrh Prešernovega časa. Izmišljeni opisi krvavih soočanj poganov in kristjanov na Kranjskem in Koroškem v *Slavi* so navdihnili njegov *Krst pri Savici*, kjer je za motiv izbral pokristjanjevanje vzhodnoalpskih Slovanov – Karantancev v 8. stoletju. S silovito, edinstveno pesniško močjo je opisal nasilje, s katerim naj bi oblast pod poveljstvom konkretne zgodovinske osebe, koroškega vojvode, Hotimirjevega naslednika Valjhuna (Valtunka), vsiljevala upornemu ljudstvu krščansko vero. Pač pa je Prešeren zgodbo obrnil: poganske branilce »vere staršev« je prikazal kot pogumne, junaške žrtve okrutnih krščanskih nasprotnikov, medtem ko je v prvotni izmišljeni pripovedi, ki jo je povzel Valvasor, nazorno in nečloveško kruto prikazano zlasti znašanje poganov nad nemočnimi kristjani: ženami, otroki, starimi.

Po Valvasorju in Prešernu je to temo povzemalo in po svoje obdelovalo več avtorjev. Kaj je o tem pisal pesnik Anton Aškerc?

Aškerc je bil Prešernov občudovalec in je v pesmih večkrat sledil Prešernovim motivom. Bil pa je tudi odličen poznavalec aktualnih spoznanj o slovenski preteklosti. Pisal je o številnih prelomnih dogodkih v njej. Tako kot Prešeren pa je »slovenstvo« in »narod« potiskal daleč v preteklost, opeval je nekdanjo svobodo in upornišvo kmetov, tarnal nad tujim »jarmom«

Valvasorja je sočna, srhljivo privlačna pripoved pritegnila in jo je nekritično povzel v svoji monumentalni *Slavi*.

in povelečeval slovenske protestante. V celjskih grofih je videl neuresničene zametke slovenske dinastije in državnosti. Prešernov Valjhun je navdihnili njegovo epsko-dramsko pesnitev *Knez Volkun*, ki protagonista, zgodovinskega Valtunka – za razliko od Prešerna – slika izrazito naklonjeno. Opisuje načrtovanje in obred njegove umestitve za karantanskega kneza. Na predvečer obreda slovenski veljaki obujajo spomin na kneza Boruta, ki je proti Avarom poklical na pomoč Bavarce. Posledica tega je bila izguba svobode in zamenjava avarskega jarma za »nemškega«, ki ga je okrepilo širjenje

dr. Darja Mihelič Foto: Ivo Zajdela

krščanstva. Prisotni so se strinjali, da mora Volkun vladati v imenu »vseh Slovencev korotanskih«, saj mu daje oblast »ljudstvo korotansko«. Govor bodočega kneza med obredom opeva slavno, svobodno preteklost njegovega slovenskega rodú. Na ustoličevalčeva vprašanja, ali bo pravičen sodnik, ali bo branil »slovensko« domovino pred sovražniki in skrbel zanjo, odgovarja: »Pravično, bratje moji, vas bom sodil/ in k sreči Korotan svoj bodem vodil/ pa skrbel zanj ko oče in vladar/in pred sovragi čuval ga vsekdar!/Ponašam se in dobro vem, odkod/izvira moj slovenski knežji rod!« Prestol odkupi z mošnjo, voličem, konjičem in knežjo obleko ter ustoličevalca oprosti davkov. Povzpne se na knežji kamen, zamahne z mečem na vse štiri strani neba in priseže, da bo pravično vladal. – Aškerc je pesniško domiselno prenesel ohranjeni opis iz 13. v 8. stoletje. Izbira Valtunka za protagonista pesnitve pa zbuja pomisleke: ljudstvo je zgodovinsko izkazano dalo oblast njegovima predhodnikoma Gorazdu in Hotimirju, za Valtunka pa takega podatka ni. Je morda želel Aškerc s svojim izborom popraviti negativno vlogo, ki jo je Valtunku naprtil Prešeren?

Kako je ta mit v dramski igri *Krst pri Savici* prikazal Dominik Smole?

Dominik Smole v drami *Krst pri Savici* vsebinsko nadaljuje Prešernovo mojstrovino. Od dogodkov omenja pogreb kneza Boruta, umestitev Gorazda, določitev meje med oglejskimi in salzburškimi misijonskimi pristojnostmi na Dravi ter smrt Bogomile in Črtomira. Odpira filozofska vprašanja ter psihološke in verske dileme. V metaforično

zamišljenem delu, ki ni zgodovinska kronika, ampak politično-filozofska pripoved, so v zgodovinski kulisi moteče nepotrebne stvarne netočnosti v opisu razmer in dogodkov druge polovice 8. stoletja v vzhodnoalpskem prostoru. Literarni kritiki dela jih niso zaznali, na nekatere je opozoril zgodovinar Peter Vodopivec. Valjhun (Valtunk) je v Smoletovem *Krstu* skupaj z bavarskim vojvodo Tasilom prikazan kot sodobnik svojih desetletja starejših predhodnikov: preminulega karantanskega kneza Boruta in njegovega sina – novega kneza Gorazda ter misijonarjev, ki so delovali v deželi za časa Gorazdovega naslednika Hotimirja. Iz kneza je degradiran v Gorazdovega »zvestega bojvnika«. Gorazd naj bi bil umeščen na vojvodskem stolu, ki ga tedaj še ni bilo. Omenja ustanovo Cerkve, kot se je izoblikovala v naslednjih stoletjih. Meja med salzburškim in oglejskim misijonskim območjem na Dravi se ni določala ob nastopu Gorazda, ampak v drugačnih okoliščinah pol stoletja kasneje, brez sodelovanja »rimskega škofa«. Polja s pšenico, čebelami v ajdi in krompirjevim cvetom bi v času pred orno obdelavo tal v vzhodnih Alpah zaman iskali. Ajdo so prinesli v Evropo križarji, krompir odkritelji Amerike, enako kot tobak, s katerim se razvaja eden od oglejskih patrov. Gorazd se ponša z zemljevidom na papirju, a tedaj v Evropi še ni bilo ne uporabnih zemljevidov ne papirja itd. Menim, da *licentia poetica* ne bi smela zavajati bralcev in gledalcev ter jim vcepljati zgorelih predstav o slovenski preteklosti.

Kot rečeno, pred kratkim je v knjigi *Slovenski razkoli in slovenska sprava* obširno razglabljal filozof dr. Tine Hribar. Problem

pri njem je, da je precej izmišljeno mitologijo uporabil za obravnavo problematike nasilja danes.

Hribar za namene svojih izvajanj, razvidnih iz naslova omenjenega dela, v nasprotju s spoznanji zgodovinske stroke reinterpreterira zgodnjerednjeveško zgodovino prostora med Alpami in Jadranom. Ugotavlja, da naj bi po Prešernovem *Krstu pri Savici* prišlo do prvega velikega razkola med Slovenci »pred več kot tisoč leti, na začetku nasilnega pokristjanjevanja slovanskih plemen oz. slovenskega ljudstva, predhodnika Slovencev. /.../ Ob podpori izdajalca Valjhuna (so) zmagali oboroženi duhovniki s križem v eni in z mečem v drugi roki /.../« Razdvojenost v krščanstvu naj bi povzročila razkol med Slovenci, izvirajoč iz »valjhunske kolaboracije z okupatorjem, ozemeljskim osvajalcem in izganjalcem prvotne vere. /.../ General Rupnik je Valjhun 20. stoletja.« Skozi Prešernovo pesnitev *Krst pri Savici* in istoimensko dramo Dominika Smoleta Hribar razčlenjuje zgodovinski spomin Slovencev: Po tem, ko so Bavarci pokorili Karantance, naj bi sledil konflikt med osvajalci in uvajalci krščanstva ter branilci stare vere Slovanov. Literarni stvaritvi sta bili Hribarju orodje za utemeljevanje lastnih nazorov, pri čemer je prepletel zgodovinske dogodke in literarno fikcijo ter preteklost in sedanjost, krščanstvo zgodnjega srednjega veka in Rimskokatoliško Cerkev. Dogajanje izpred dvanajstih stoletij je ožigosal s sodobnimi pojmi kolaboracija, okupacija, razkol, ki so za tedanji čas neustrezni, enako kot je neosnovana in neprimerna diskreditacija kneza Valtunka.

Prešernov Črtomir je torej izmišljena, mitska oseba?

Tako je. Gre pa za po mojem kontroverzno osebo. Potem ko je kot borec za vero prednikov edini preživel apokaliptično soočenje z Valjhunovo vojsko, se je vdal, spreobrn timer in se dal celó posvetiti za duhovnika. Podobno pot je v 1. stoletju po Kr. ubrala tudi resnična in znana zgodovinska osebnost v judovski vojni v Judeji. Judovski poveljnik Jožef, sin Matija, je edini od štaba štiridesetih leta 66 preživel rimski napad, se vdal, nato pa na rimski strani leta 70 sodeloval pri zasedbi Jeruzalema. Rimski cesar Vespazijan ga je za nagrado posinovil, on pa je s cesarjevim privzetim družinskim imenom kot zgodovinar Jožef Flavij napisal zgodovino Judovskih vojn.

Torej, kaj so pri pokristjanjevanju Slovencev (Karantancev) dejstva v virih?

Poglavitni zapis, ki poroča o pokristjanjevanju Vzhodnih Alp, je *Knjižica o spreobrn timeri Bavarcev in Karantancev (Konverzija)*. Okrog leta 870 jo je sestavil salzburški duhovnik. S podrobnim opisom salzburške misijonske dejavnosti je utemeljeval misijonske pravice Salzburga v Karantaniji ter Panoniji proti dejavnosti svetih bratov Cirila in Metoda. Zapis skópo omenja, da so (pred letom 745) Karantance ogrožali Huni (gre za Avare). Karantanski poganski knez Borut je prosil za pomoč Bavarce. »Hune« so pregnali, Karantance pa potisnili v odvisnost. Kot zagotovilo lojalnosti Karantancev so odpeljali

na Bavarsko Borutovega sina Gorazda in nečaka Hotimirja in ju krščansko vzgojili. Po Borutovi smrti (749) je Karantancem najprej tri leta vladal Gorazd, za njim pa (do 769) Hotimir, ki se je obvezal služiti salzburškemu samostanu. Salzburški škof Virgilij je poslal v deželo pokrajinskega škofa Modesta, da bi blagoslavljal cerkve in posvečal duhovnike. Po Modestovi smrti je pri Karantancih vzniknila vstaja, imenovana *carmula* (puč), in nato še ena. Vir poroča: »Po Hotimirjevi smrti je prišlo do (tretje) vstaje in več let tam ni bilo duhovnikov, dokler ni (772) knez Valtunk prosil Virgilija, naj mu jih pošlje,« kar se je tudi zgodilo. Ta stavek je edina omemba Valtunka v avtentičnem zgodovinskem gradivu. Zapis ne navaja razloga za vstaje in njihovih pobudnikov. Knezu Hotimirju je verjetno nasprotoval del stare družbene elite, ki bi ga spremembe pod bavarsko-frankovskim vplivom oropale privilegijev. Dve vstaji je Hotimir obvladal, tretjo po njegovi smrti pa je zatrl bavarski vojvoda Tasilo III. Karantanski knez Valtunk je nastopil čez več let. Užival je bavarsko podporo in podpiral salzburški misijon.

Dogajanje izpred dvanajstih stoletij je /T. Hribar/ ožigosal s sodobnimi pojmi kolaboracija, okupacija, razkol, ki so za tedanji čas neustrezni, enako kot je neosnovana in neprimerna diskreditacija kneza Valtunka.

V zgodovinopisju in literaturi se je uveljavilo mnenje, da je šlo pri vstajah Karantancev za upore proti novi veri, krščanstvu.

Tako je. Te razlage je po mojem sprožila navedba v *Konverziji*, da po vstaji, ki je sledila Hotimirjevi smrti, pri Karantancih več let ni bilo duhovnikov. Po mnenju zgodovinopiscev naj bi to dokazovalo, da je bila razlog za upore krščanska vera, ki jo je prevzel Hotimir; vstajniki naj bi duhovnike pregnali. Povsem mogoča pa je že omenjena interpretacija, da je šlo pri vstajah preprosto za rivalstvo za oblast, vera pa pri tem ni imela odločilne vloge. V nemirnih razmerah so duhovniki za več let zapustili deželo. *Konverzija*, ki sicer poimensko popisuje udeležence misijonskih poslanstev, preprosto evidentira to stanje. Mimogrede pa odhod misijonarjev postavlja pod vprašaj obstoj Hribarjevih »oboroženih duhovnikov s križem v eni in z mečem v drugi roki«. Mar se taki nasilneži ne bi postavili v prve bojne vrste za obrambo vere, namesto da so se v negotovem času previdno umaknili na varno?

Kdo so bili glavni ponarejevalci te teme?

V tej zvezi ne bi uporabila besede »ponarejevalci«, primernejši izraz je preprosto »razlagalci«. Poudariti je treba, da so polihistorji tistega časa zasledovali drugačne cilje kot sodobno znanstvenokritično zgodovinopisje. Niso si prizadevali za verodostojnost svojih izvajanj. Suhoparne dogodke so radi

popestrili z bajkami, gostobesednimi izmišljotinami, tudi s potvorjenimi vložki: npr. nagrobnimi govori, nagovori pred vojaškimi spopadi ali samovoljnim izpopolnjevanjem genealogij. V teh delih mrgoli nedorečenosti in netočnosti.

Prvi, ki je za vzrok karantanskih vstaj navedel nasprotovanje krščanstvu, je bil Ioannes Aventinus, avtor *Bavarskih analov* (1554) in *Kronike* (1566). Slovanski prvaki naj bi se upirali karantanskemu knezu Hotimirju, ker je zavrnil vero prednikov in sprejel nov način čiščenja Boga. Po njegovi smrti so izgnali duhovnike. Bavarski kraljevič Tasilo je postavil za kneza Valtunka, ki mu je salzburški škof Virgilij poslal duhovnike. Mauro Orbini je v svojem *Kraljestvu Slovanov* (1601) povzel ta opis. Konec 16. stoletja pa je Michael Gothard Christalnick v slogu tedanjega zgodovinopisja v smislu – če se pošalimo – *licentiae historiographicae*, a tudi sočasnih političnih okoliščin postregel z zavestno izmišljenim opisom dogodkov, po katerem naj bi se poganski Slovani nečloveško znašali nad kristjani; porazila naj bi jih najprej bavarski vojvoda Tasilo in nato karantanski knez Valtunk, ki naj bi poražene upornike okrutno kaznoval. Opis je v *Koroških analih* objavil Hieronymus Megiser (1612).

Povzemimo nekaj odlomkov: Plemstvo se je večkrat zoperstavilo bavarskemu dvoru in od njega postavljenemu knezu Hotimirju, ki se je dal krstiti. Deželni gospodje in knezi so obdržali vero pradedov. Pognali so duhovnike in kristjane na Bavarsko, vdrli so tudi na Laško. »Slovani so trgali ženskam dojenčke od prsi, jih nalagali na kup, zraven pa stare in šibke otroke, jih prižigali in sežigali, žene in dekleta so privezovali na drevesa, jim rezali trebuhe in jim vlekli ven čreva in drobovje ter streljali nanje s puščicami; mnogo ljudi so pobili, polovili in odpeljali.« Bavarski vojvoda Tasilo jih je porazil. Na Koroškem in v Slovenski marki je postavil za kneza Valtunka. V času nemirov so duhovniki odšli. Knez Valtunk je prosil salzburškega škofa Virgilija, naj mu pošlje misijonarje, kar je ta tudi storil. Valtunk si je prizadeval rojake in plemstvo podučiti v krščanski veri. Nasprotoval mu je del plemstva, zlasti gospodje Drochus, Hermannus Aurelius, Samo, Theodorus in Henricus. Kolovodja je bil Hermannus Aurelius. Valtunk je z množico oborožencev krenil proti Sisku. Tam je porazil Avrelija, pri Metliki pa še Droha. Ujetnikom je dal na trgu v Beljaku »odsekati roke, zatem vse druge ude kot ušesa, nosove, izmaličiti gležnje, polomiti golene in jih skupaj s trupom vreči v mlake in jarke«. Krute kazni naj bi nasprotnike krščanstva odvrnile od upornosti. Kot vir za opisani prikaz navaja avtor neobstoječega pisca Ammonia Salassa. To izmišljeno pripoved so povzeli Martin Bavčer v *Zgodovini Norika in Furlanije* (1657–1663), Valvasor v *Slavi* (1689) in Aquilinus Julius Caesar v *Državni in cerkveni zgodovini Vojvodine Štajerske* (1768).

Ali je turško večstoletno osvajanje ozemelj, pustošenje, selitve prebivalstva na Balkanu vplivalo tudi na zgodbo o uporih in nasilnem Valtunku (Valjhunu)?

Morda začnemo z vprašanjem: Kako to, da je Christalnick za protagonista izmišljenega opisa dogodkov izbral Valtunka, in kakšna izkušnja ga je navdihovala pri morbidnem opisu soočanj pogánov s kristjani ter pri lociranju Valtunkovih zmag nad izmišljenima Avrelijem in Drohom v okolico Siska in Metlike? Odgovor bi mogel biti, da je Valtunk polihistorju predstavljal izziv, ker je – razen enega stavka, v katerem ga omenja *Konverzija* – nepopisan list. Dobesedno vabi k domišljiji zaplnitvi vrzeli v našem vedenju, tej pa prav zaradi umanjkanja virov ne more nihče ugovarjati. Glede navdiha in umestitve

Če si Christalnick zgodbe ne bi izmislil, Megiser objavil, Valvasor povzel, bi ostali brez sijajne Prešernove pesnitve ...

spopadov na jugovzhod in ne v osrednjo Karantanijo severno od Karavank pa daje odgovor čas, ko je Christalnickovo delo nastalo: okrog leta 1590. To je obdobje srditih, krvavih spopadov krščanskega sveta z osmanskimi Turki, ki so pritiskali od jugovzhoda. Mohamedanski Osmani so bili leta 1593 poraženi v znameniti bitki pri Sisku, v Christalnickovi pripovedi pa se prav pri Sisku spopadeta zmagoviti kristjan Valtunk in poganski Avrelij ...

Nekateri zgodovinarji so se opisom nasilnega pokristjanjevanja sicer izogibali ...

Drži. Več sodobnikov se je tovrstnim opisom dogajanja izognilo. Janez Ludvik Schönleben v *Nekdanji in sodobni Kranjski* (1680) in Marko Hanžič v delu *Odlomki ali béra za zgodovino Koroške* (1793) poznata Christalnick–Megiserjevo delo, vendar sta do njega kritična. Vstajam ne pripisujeta izključno verskih razlogov. Spet drugi zgodovinarji vstajam ne posvečajo pozornosti. Gottfriedus Philippus Spannagelus v *Stari in srednji Koroški* (pred letom 1749) omenja le vstajo Karantancev po Hotimirjevi smrti, zaradi katere so duhovniki odšli. Joannes Christophorus de Jordan v delu *O izvoru Slovanov* (1745) pozna dva upora pod Hotimirjem in enega po njegovi smrti, jih pa ne komentira. Lapidarna je tudi pripoved Antona Linharta v njegovem *Poizkusu zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije* (1791).

Zgodovina je, kot je znano, polna potvarjanj in mitologiziranja. Kako ločiti stvarno zgodovino od prirejene?

Svetujem, da ob pomislekih najprej preverimo, ali je avtor trditve zgodovinar, ki ga ne vodijo trenutne politične ali drugačne okoliščine ter zasebna prepričanja. Res pa je suhoparna zgodovinska resnica za laike manj zanimiva kot sočna, izmišljena zgodba, ki je v našem primeru navdihn timer Prešerna. In če si je Christalnick ne bi izmislil, Megiser objavil, Valvasor povzel, bi ostali brez sijajne Prešernove pesnitve, brez Aškerčevega *Volkuna*, Smoletovega *Krsta*, prvega v vrsti Hribarjevih razkolov, in ne nazadnje tudi najinega pogovora ne bi bilo.